

Mykola Doroshko

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0173-9416>

e-mail: doroshko7@ukr.net

Росія проти України: історичний фронт

Вступ

Нова фаза російсько-української війни, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, вимагає від української влади і громадянського суспільства активного використання потенціалу історичної політики як основи формування та збереження національної ідентичності. Це означає деконструкцію нав'язуваних українцям російських історичних інтерпретацій мовою документів і правдою фактів історії.

Для цього українська влада має виробити **державну історичну політику**, пріоритетними завданнями якої є: формування засад та нормативно-правового забезпечення державної історичної політики з чітким визначенням її суб'єктів і механізмів координації та контролю; посилення науково-експертного супроводження державної історичної політики та надання їй системного характеру; деконструкція міфу «спільноруської» єдності; подолання радянсько-російської історичної міфології; конструювання україноцентричних уявлень про минуле; інкорпорація в сучасний європейський соціокультурний простір правдивої української історії, національної пам'яті; формування європейської стратегії презентації історичного минулого¹.

Історія засвідчує, що теперішня війна Росії проти України – це лише епізод з понад тисячолітнього протистояння двох націй. Позаяк неоголошені війни на знищення України вели московські князі, царі, російські імператори, російські більшовики-комуністи, й, нарешті, російські неоімперіалісти в особі чинної влади Російської Федерації. Наявний конфронтаційний спадок в українсько-російських відносинах засвідчує, що в умовах війни, яка носить гібридний характер, сильніші позиції в тій сторони, яка здатна нав'язати суспільству власне тлумачення історії, тобто змінити ключові акценти в історичній пам'яті й базованій на

¹ *Інтерпретації історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці України*, Національний інститут стратегічних досліджень, Аналітична записка 13.05.2015, <https://niss.gov.ua/en/node/1659>.

ній національній пам'яті, а також експортувати власну візію історії в інформаційний простір супротивника.

На важливості «війн пам'яті» в політичній стратегії РФ щодо України в умовах неоголошеної війни наголошує, зокрема, російський політолог Л. Шевцова. Ще на початку війни, у 2014 році, вона зазначала, що після ознайомлення з фаховою літературою В. Путін «усвідомив, що без України важко підтвердити легітимізацію як російського православ'я, так і російської держави, яка нібито веде свій початок від Київської Русі. Україна, що йде на Захід, забирає з собою легітимізацію російської державності, й ми залишаємося Московією, яка була населена незрозуміло ким. Росія тоді повинна буде почати відлік своєї історії не з тисячолітньої історії християнства й Хрещення Русі, а з Андрія Боголюбського, з XII ст. – а це вже зовсім інша історія. Тому Україна має для Росії величезне значення. Перше: Україна для Росії – це захист власної історії, а значить, і держави. Друге – це захист Кремлем власної легітимізації. Третє – це недопущення Майдану в Росії. Четверте – виклик для Європи і західного світу»².

Таким чином, історія в руках російської влади виступає інструментом війни, війни за національну пам'ять. Тому є нагальна потреба ще раз наголосити на ключових темах так званої «спільної» історичної спадщини України і Росії. Зокрема, зупинимось на з'ясуванні декількох ключових питань, які вже понад два століття викликають найбільш жваві дискусії у фаховому середовищі істориків: кому, предкам українців чи росіян, належить першість у створенні Руської держави; яку територію обіймала первинна Русь; який вектор був головним у зовнішній політиці останнього представника київської правлячої династії кагана Аскольда; коли Русь стала християнською державою; коли й за яких обставин ім'я першого хрестителя Русі – Аскольда – було викреслене з історії; чому, попри тривалу історію російсько-українського протистояння усі збройні конфлікти, що їх розпочинала російська сторона, відбувалися без оголошення війни. Отже, за порадою видатного римського історика Корнелія Таціта розпочинаємо виклад суперечливих історичних тем «без гніву й упередження»³.

Про походження Руської держави

Для обґрунтування російської першості у створенні Руської держави кремлівський режим В. Путіна спершу вдався до акцентування на провідній ролі Новгороду й Ладозі (на противагу Києву) в заснуванні Русі й етногенезі росіян. Втім, довести, що Руська держава була заснована у Ладозі варязьким зайдом – конунгом Рюриком, не вдалося, позаяк ще історики радянського періоду обґрунтували

² Р. Чернышев, *Лилия Шевцова: Путин ищет новые способы удушения Украины*, Liga.net, 17.09.2014 http://news.liga.net/interview/politics/3329055-liliya_shevtsova_putin_ishchet_novye_sposoby_udusheniya_ukrainy_.htm.

³ К. Тацит, *Анали. З часу відходу божественного Августа*, пер. Кислюка О.І., Київ 2013, с. 6.

тезу про глибокі корені Київської Русі⁴. На цій підставі український історик Михайло Брайчевський дійшов висновку, що «історія Київської Русі починається на зламі VI-VII століть»⁵.

Утвердженню Русі, як відомо, передувало занепад Антського союзу племен, що стався внаслідок інвазії до Східної Європи центральноазіатських кочівників-аварів в середині VI ст. Антське об'єднання припинило своє існування на початку VII ст. (остання літописна згадка про антів датована 602 р.), але чинники, які викликали його до життя, діяли й далі. Аварський каганат, як і решта об'єднань того типу, теж виявився нетривким – на середину VII ст. він вступив в період занепаду, невдовзі його залишки були зметені франкськими завоюваннями. Склавіни, у 30-х роках VII ст., піднімають антиаварське повстання й утворюють незалежне державне об'єднання, відоме в літературі як «державна Само», що згодом трансформувалося у Великоморавське князівство. Одночасно на південному сході східнослов'янського світу, у Середній Наддніпряниці, що найменше потерпіла від аварської навали, починає формуватися нове велике політичне об'єднання – Русь.

Територія Русі

Щодо первісної території Русі, то на зламі VI і VII ст. вона являла собою невелике об'єднання, що охоплювало частину правобережного лісостепу (басейни річок Рось та Тясмин)⁶. Ядром Руської держави стала Полянська земля – територія колишнього Антського об'єднання. Власне, й Русь виникла на руїнах того об'єднання як його спадкоємиця. Натомість влада останнього представника правлячої династії Києвичів кагана (царя) Аскольда [бл. 860–882], поширювалася, як стверджує «Повість минулих літ», на всіх полян⁷, тобто на всі шість «племен» південно-західної групи, які становили полянську (антську) федерацію: дулібів, волинян, бужан, білих хорватів, уличів і тиверців.

Володіючи землями уличів і тиверців, Аскольд мав доступ до моря на широкому просторі, а південно-західний кут безпосередньо наближав його володіння до кордонів Болгарії. Отож, рух київської дружини вздовж Дніпра до його гирла і далі – вздовж узбережжя до Дунаю був забезпечений опорними пунктами, де учасники експедицій могли розраховувати і на постачання, і на підтримку, а в разі потреби – й на військову допомогу. Але ще більше значення мало проникнення Русі на південний схід – у Надазовщину, на Кубань, у Таврію, тобто в ті землі, які пізніше утворили давньоруську Тмуторокань.

⁴ Б. А. Рыбаков, *Предпосылки образования древнерусского государства* [в:] *Очерки истории СССР, III-IX вв.*, Москва 1958; Б. А. Рыбаков, *Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи*, Москва 1963.

⁵ М. Брайчевський, *Аскольд – цар київський* [в:] *Михайло Брайчевський. Вибране, Т. II*, Київ 2009, с. 341.

⁶ М. Брайчевський, *Аскольд – цар київський*, с. 421.

⁷ *Повість врем'яних літ*, переклад В. В. Яременка, Київ 1990, с. 30–31.

До часів Аскольда належать повідомлення арабських авторів (ал-Істахрі, Ібн-Хаукаля та ін.) про три центри Русі (або як їх пропонує називати А. Новосельцев, три групи русів⁸), що в нашій транскрипції іменуються Куявією, Славією та Артанією (Арсанією). Куявія – це, безперечно, Київська Русь, тобто держава Аскольда. Вона об'єднувала південну групу східнослов'янських племен і за центр мала Київ. Головне територіальне ядро її становила Середня Наддніпрянина. Славія – це об'єднання північної частини східнослов'янських і деяких неслов'янських племен із центром у Ладозі (майбутня Новгородська Русь). Нарешті Арсанія локалізується в області Надазовщини, Східного Криму, Північного Кавказу. Це – так звана Азовська або Чорноморська, або Тмутороканська Русь. Є підстави твердити, що на початок третьої чверті IX ст. вона міцно входить до сфери політичного впливу Києва.

Отже, за кагана Аскольда до складу Київської Русі входили землі полян, древлян, дреговичів та південно-західної частини сіверян (з Черніговом). Славія включала в себе територію ільменських словенів, чудь, вісі та мері. Поміж обома об'єднаннями лежала область кривичів, що до 872 року зберігали свою незалежність. Землі в'ятичів, радимичів та більшої частини сіверян ще з VIII ст. перебували під зверхністю Хозарського каганату.

Зовнішня політика Аскольда

Найбільше достовірних джерел маємо про зовнішню політику Аскольда. Головні інтереси Аскольдової Русі лежали на півдні та на південному сході. Її приваблювали багаті й сильні держави – Хозарія, Візантія, Грузія, Вірменія, Кавказька Албанія (Азербайджан); навіть віддалений Багдадський халіфат.

З Хозарією Аскольд підтримував мирні стосунки, позаяк каганат виконував роль своєрідного бар'єра від кочових орд зі сходу та арабів з півдня. Так само лояльними (навіть союзницькими) були відносини Русі з мадярами, які в першій половині й середині IX ст. утворили політичне об'єднання в басейні Дону – Леvedію. Змушені відійти під тиском печенігів на захід, в область Нижньої Наддніпрянини (Ателькузу), вони із сфери хозарського впливу потрапили під київський протекторат. Ватажок мадярів Олмош (батько знаменитого Арпада) був спільником і, здається, особистим другом Аскольда⁹.

Особливу увагу Аскольд приділяв землям Східного Криму та Кубані (Арсанія), що мали стати плацдармом для активних дій, спрямованих у бік Південного Кавказу та прикаспійських володінь Халіфату. Зокрема, в арабських джерелах (ал-Якубі) знаходимо відомості про допомогу проти арабської навали, подану «царем слов'ян» («сахіб ас-Сакаліба»), разом із Хозарським каганом

⁸ А. П. Новосельцев, *Восточные источники о восточных славянах и Руси VI-IX вв.* [в:] *Древнерусское государство и его международное значение*, Москва 1965, с. 408.

⁹ Г. І. Магнер, *Русько-угорський союз IX ст. у світлі літописів*, „Український історичний журнал”, 1969, № 7.

і грецьким імператором племенам Кахетії. Відомий також похід Русі на Абесгун (південне узбережжя Каспію), про який повідомляють перські джерела¹⁰.

Але головним показником зовнішньополітичної активності Аскольда стали його походи на Візантію та договори, укладені ним з імперською адміністрацією. Ці походи знайшли відображення у численних джерелах. Так, у 860 році, за імператора Михайла III П'яниці, був здійснений раптовий напад Русі на Константинополь, який закінчився перемогою київського кагана і укладенням відповідної угоди, що передбачала виплату Константинополем контрибуції і данини. Головний політичний сенс походу полягав не тільки в матеріальному зиску, а, передусім, у дипломатичному визнанні Русі Візантією. Цим походом Київська держава ствердила свою міжнародну позицію як суверенний політичний організм¹¹.

Успішні, в цілому, походи Аскольда проти Візантії (всього їх було чотири: у 860, 863, 866 і 874 роках) вивели Русь у число наймогутніших держав середньовічної Європи і міцно ствердили її міжнародний авторитет. На той час Київська держава досягла високого розквіту, що, звичайно, мало дістати відповідне престижне оформлення. Аскольд носив титул кагана, що прирівнювалося до імператорського, і це відбивало цілком реальне становище його престолу. Пізніше київські зверхники ще не раз робитимуть спроби повернутися до того рангу: Володимир Святий іменуватиме себе, услід за Аскольдом, каганом; Ярослав Мудрий – царем і т. д.

Запровадження християнства на Русі

Чи не найважливішим наслідком походів Русі на Візантію було запровадження християнства. Факт цей, як зазначав М. Брайчевський, «не дуже популярний у новітній історіографії (яка звикла відносити християнізацію нашої країни до 988 року), цілком достовірно зафіксований у джерелах – і візантійських, і вітчизняних»¹². На перше місце, на думку М. Брайчевського, слід поставити, безперечно, свідчення патріарха Фотія – не лише сучасника, а й безпосереднього учасника події: адже саме він здійснив той вікомопний акт. Крім того, відомості про хрещення Русі знаходимо у візантійського імператора Константина Багрянородного (в життєпису його діда, імператора Василя I Македонянина), у хроніках візантійських авторів Скилиці-Кедрина, Зонари, Михайла Гліки та ін. З давньоруських джерел передусім треба відзначити Никонівський літопис, який у початковій частині використав дуже достовірні джерела, відмінні від «Повісті минулих літ» та більшості інших кодексів. Вельми цікаві дані наводить російський історик XVIII ст. В. Татищев з посиланням на літописні компендії, які не дійшли до нас. Про Аскольдове хрещення згадується в Густинському літописі, київському Синописі та

¹⁰ М. Брайчевський, *Суспільно-політичні рухи в Київській Русі* [в:] Михайло Брайчевський. *Вибране*, т. I, Київ 2009, с.71.

¹¹ М. Брайчевський, *Суспільно-політичні рухи в Київській Русі*, с.72.

¹² *Ibidem*, с.73.

ряді інших джерел. Нарешті відомості про запровадження християнства на Русі містять і твори арабських письменників – Ібн-Хордадбега, ал-Масуді та ін.¹³

Джерела свідчать, що Аскольдове хрещення мало загальнодержавний характер і аж ніяк не було приватною справою кагана. Патріарх Фотій був автором енцикліки (окружного послання), написаної не пізніше 867 року. Саме в ній він розповів про навернення Русі до православ'я: «І в них (тобто в Русі – Авт.) запалала така жага віри, що вони прийняли пастиря і з великою ретельністю виконують християнські обряди»¹⁴. Інше візантійське джерело, так званий Продовжувач Порфиrogenета, пише: «Скоро після того (облоги Константинополя у 860 році – Авт.) прийшло від них (від Русі – Авт.) посольство, яке просило зробити їх речниками божественного хрещення, що й було зроблено»¹⁵.

Про тотальне прийняття православ'я Аскольдовою Руссю пишуть арабський хроніст Ібн-Хордадбег, автор Никонівського літопису, російський історик В. Татищев, Густинський літопис, Синописис та ін. Навіть у Церковному статуті Володимира є твердження, що Русь хрестилася за часів патріарха Фотія, тобто в IX ст.¹⁶ Таким чином, йдеться про офіційний акт запровадження християнства на Русі як державної релігії.

Попри те, що жодне з наявних джерел не називає дати першої християнізації Русі, М. Брайчевський вважає, що це сталося 860 року¹⁷. До такого висновку схиляє згадка так званого Паннонського житія (біографії Кирила Філософа) про Євангеліє і Псалтир «руськими письменами писані», які великий просвітник бачив у Херсонесі взимку 861 року. Цей факт свідчить, що Русь почала створювати власну церковну літературу, отже, вже тоді вона була країною християнською. Зазначимо, до речі, що визнання того добре пояснює і досить дивну географію місіонерської діяльності Кирила: 861 року він їде з проповіддю до Хозарії, а наступного, 862 року – до Моравії. Русь, яка лежала якраз поміж тими країнами, лишилася поза увагою Кирила лише тому, що, на думку М. Брайчевського, «була вже хрещена, ще в 860 р.»¹⁸.

Найбільш переконливим аргументом на користь 860 року є особлива Руська ера, запроваджена в Київській державі за Аскольда (честь відкриття тої ери належить Б. Рибаківу¹⁹). Йдеться про введену систему літочислення, у якій відлік років починався від 860 року, року грандіозного походу Русі на Царгород, який завершився успішно й справив на тогочасну світову громадськість величезне враження. Але сама по собі військова експедиція – якою б визначною вона не була – навряд чи удостоїлася б ролі хронологічного репера. Мусить бути ще щось – те

¹³ М. Брайчевський, *Суспільно-політичні рухи в Київській Русі*, с.73.

¹⁴ *Ibidem*, с.74.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Памятники русского права*, Москва 1952, Вып.1, с. 237, 244.

¹⁷ М. Брайчевський, *Суспільно-політичні рухи в Київській Русі*, с.77.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Б. А. Рыбаков, *Древняя Русь. Сказания. Былины. Летопись*, с.163–165.

основне і основоположне, що сприйнялося Руссю як рубіж нової ери. Цим і стало запровадження християнства, яке «державна ідеологія вважала за прилучення до благодаті, за духовне відродження, за початок оновленого, істинного буття»²⁰.

Довіряти версії М. Брайчевського про перше хрещення Русі 860 року можна бодай тому, що середина IX ст. була часом, коли християнство ширилось у Східній Європі. У 862 році хрестився болгарський цар Борис, а через два або три роки нова віра була проголошена в Болгарії державною релігією. Близько того ж часу християнство поширюється в Македонії. У 862 році почалася моравська місія Кирила й Мефодія, внаслідок якої православ'я було стверджено в Моравії і набуло неофіційного поширення в Польщі. У 867 році сталася християнізація Сербії. Отже, запровадження християнства на Русі в середині IX ст. було складовою закономірного процесу, що охопив в той час майже всю південну частину Східної Європи і становив собою логічне історичне явище.

Чому офіційна історіографія досі ігнорує наведені вище історичні факти про час владарювання в Києві кагана Аскольда? Насамперед тому, що на смітник історії доведеться викинути практично усі твори, в яких варязькі заїди й узурпатори з династії Рюрика є першими державцями на Русі, які нібито заклали фундамент теперішньої Російської держави. Адже, якщо спиратися на доробок польського хроніста XV ст. Яна Длугоша, який користувався нині втраченими давньоруськими джерелами, то Аскольд і його брат (чи співправитель?) Дір були не лише руськими князями (тобто слов'янами) за походженням, але й прямими нащадками Кия – легендарного засновника першої в Руській державі правлячої династії Києвичів. Відтак Аскольд і Дір є законними спадкоємцями влади в Києві, а не «боярами Рюрика», як йдеться в умисно сфальсифікованій в 1118–1119 роках третій версії «Повісті минулих літ».

Прийнявши варіант про насильницьке припинення в Києві діяльності династії Києвичів і заснування нової, норманської династії Рюриковичів, втрачається підґрунтя донині панівної (й не лише в Росії) версії про російську приналежність (або першість) Руської держави, в основі якої – хибне уявлення про початок історії Русі з 862 року в Новгороді та її продовження у 882 році в Києві. Словом, без умисно сфальсифікованого (за княжіння в Києві Ярослава Мудрого – Авт.) в середині XI ст. періоду владарювання на Русі династії Києвичів втрачає будь-який сенс російський імперський міф про Київ, як першу столицю «російської» держави.

Викресливши з історії Русі Аскольда, попри його величезні історичні заслуги, його постать виявилася затуленою куди менш значними постатями князів Рюрикової династії – Олегом, Ігорем, Святославом. Понад те, усі заслуги Аскольда, на кшталт хрещення Русі, зовнішньополітичних акцій щодо Візантії тощо, були приписані його далекому наступникові – Володимирі Святому.

Справа ускладнюється й тим, що дослідники опинилися в полоні сфальсифікованих в XI – першій половині XII ст. джерел і покірливо йдуть за ними, не зважа-

²⁰ М. Брайчевський, *Суспільно-політичні рухи в Київській Русі*, с.78.

ючи на альтернативну точку зору таких авторів як арабський письменник X ст. Масуді, польські хроністи XV – XVI ст. Я. Длугош і М. Стрийковський, авторів київського Синопису XVII ст. та ін., в яких Аскольд і Дір, на відміну від норманських завойовників Рюрика, постають законними спадкоємцями влади в Києві.

Не враховуються більшістю сучасних авторів і надзвичайні обставини, за яких 882 року відбулася зміна правлячої династії в Києві. Вони ж полягали в тому, що майже всі наслідки бурхливої діяльності Аскольда були втрачені після його вбивства й захоплення Києва Олегом. Особливо це стосувалося духовної сфери життя: такі заходи, як запровадження християнства, початки літописання («Літопис Аскольда»), будівництво храмів тощо – після 882 року були зведені нанівець, усе створене було ліквідоване, а сама пам'ять про загиблого кагана Аскольда наполегливо витравлювалася із народної свідомості.

Але чи є ця версія первинної Русі панівною, бодай в українському професійному середовищі істориків? На жаль, ні. Тому що українська історіографія й донині залишається в полоні міфів російської імперської і радянської доби, на кшталт тези про безконфліктне минуле українців і росіян. У Росії наразі, як і в радянську добу історії, продукують історичні міфи за допомогою перевіреного засобу – фальсифікації історії під прикриттям «комісії з протидії фальсифікаціям історії Росії», створеної в травні 2009 року за президентства Д. Медведєва. Її головним завданням стало розроблення відповідного змісту шкільних підручників з історії. Вже за два роки про їхній зміст можна було скласти уявлення на підставі оцінок щодо ключових подій з історії України:

- діяльність Петра I і Катерини II мала «позитивне значення» для України, оскільки український народ отримав захист від економічного гноблення козацькою старшиною й від грабівницьких нападів турецько-татарських феодалів;

- проголошення у 1918 році незалежності УНР було «проявом сепаратизму», «не відповідало інтересам» українського народу й «не мало» всенародної підтримки;

- в Україні в 1918–1920 роках відбулася «громадянська війна», що завершилася «закономірною перемогою» радянської влади над «зрадниками» українського народу;

- у результаті «союзу українських націоналістів із Польщею» в 1921 році Західна Україна була «тимчасово втрачена Росією»;

- голод 1921 року в УСРР стався «внаслідок посухи»;

- Голодомор 1933 року «не був геноцидом» українського народу, оскільки: 1) голодом були вражені також окремі райони Росії й Казахстану; 2) в УСРР голодували не лише українські селяни, а й представники етнічних меншин; 3) голод відбувся внаслідок посухи; 4) голод відбувся внаслідок помилок, допущених низовими органами влади під час проведення колективізації; 5) голод був Божою карою для українців за участь в атеїстичних кампаніях влади;

- українські націоналісти «перебували на службі німецьких окупантів»; чимало з них «служило в німецькій воєнізованій організації СС»;

- УПА «стріляла в спину» Червоній армії – визволительці;
- вояки УПА – це «бандити, кримінальні злочинці»;
- голод 1946–1947 років в УРСР «був наслідком засухи»;
- у розпаді СРСР винні «зрадники та зовнішні сили»;
- незалежна Україна – це «неприродне державне утворення, приречене на швидку загибель» та ін.²¹

Отже, у ході неоголошеної війни проти України Росія не лише системно використовує притаманні колоніальній імперії методи, особливо в боротьбі за епізоди спільного історичного минулого, а й не вагаючись фальсифікує та перекручує факти для підтвердження своєї позиції. Загалом ідеться про існування в Кремлі програми справжньої «русифікації» історії пострадянських теренів, протистояти якій нині доволі проблематично. Доводиться визнати, що російське керівництво ефективно експлуатує концепцію імперського історичного минулого, поблажливо «дозволяючи» Україні існувати, але без шансів на адекватний європейський розвиток. Тому «битви» за історію й інформацію будуть для України важкими, але необхідними для реалізації її європейського і євроатлантичного вибору.

Щоправда, як зазначає відомий український дослідник В. Горбулін, інформаційна складова, яка є наскрізною темою гібридної війни, все ж виконує не самостійну, а допоміжну роль, більшою мірою супроводжуючи військову фазу операції. Але у війні за незалежність України маємо справу не просто з ворожою пропагандою, а з тим, що фахівці-інформаційники слушно характеризують як «війну смислів/сенса», початок якої можна умовно віднести до 2006–2007 років. Для ретрансляції таких смислів задіяна вся множина каналів донесення інформації, а основним структурним елементом виступають симулякри, тобто образи того, чого насправді не існує: «фашисти в Києві», «звірства каральних батальйонів», «розп'яти хлопчики», застосування Україною заборонених озброєнь. Стратегічна мета експлуатації цих симулякрів, наголошує В. Горбулін, – замінити об'єктивні уявлення цільових груп про характер збройного конфлікту тими «інформаційними фантомами», які потрібні агресорові²².

Впадає в очі й те, що іміджева й інформаційна складові «гібридної» агресії Кремля проти України мають вражаючі аналоги в історії війн Росії/Московії за опанування українськими землями. Сьогодні відрізняється від минулого лише комбінацією рис, помноженою на новітній рівень технологій і суспільних комунікацій, а також специфікою співвідношення сил на міжнародній арені й стереотипів думання.

²¹ С. Рудюк, *Як створити образ ворога? Україна в російських підручниках*, «Історична правда», 18.09.2011, <http://www.istpravda.com.ua/digest/2011/09/18/54961/>.

²² В. Горбулін, *«Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу*, «Дзеркало тижня», 2015, 24 січня.

Неоголошені війни Росії проти України

Типовим іміджево-інформаційним засобом російських еліт у війнах з Українською державою є офіційні заперечення своєї участі чи безпосередньої причетності до бойових дій. Чи не вперше такий засіб був використаний під час війни 1658–1659 років, коли вторгнення в Козацьку Україну московських військ під проводом Г. Ромодановського і О. Трубецького не супроводжувалося оголошенням війни. Так само на початку грудня 1917 року після ультиматуму Українській Народній Республіці уряд радянської Росії офіційно не оголошував війну Україні, виступивши із заявою, що відхиливши цей ультиматум, Центральна Рада поставила себе в умови війни з радянською Росією. А та надсилає війська в Україну для захисту «трудящих мас».

Аналогом такого крутіства наразі стала постанова Ради Федерації Росії від 1 березня 2014 року, що надавала президентові В. Путіну дозвіл вводити війська на територію незалежної України задля «нормалізації суспільно-політичної ситуації» й «виходячи з інтересів безпеки громадян Російської Федерації, наших співвітчизників та особового складу військового контингенту Збройних сил Російської Федерації, який дислокується відповідно до міжнародного договору на території України (Автономна Республіка Крим)». А 25 червня того ж року, коли кримський сценарій не спрацював у східних областях України, Рада Федерації блюзнірськи скасувала цей дозвіл на не менш глумливе прохання В. Путіна.

За два роки, зазнавши чималих фінансово-економічних втрат від санкцій з боку США і ЄС і переконавшись у неможливості швидкої перемоги в гібридній війні проти України, кремлівська пропаганда стурбувалася «нормалізацією» взаємин між «братерськими» народами. Зокрема, вона стала закликати до «примирнення», «відмови від лексики ненависті», «спілкування з чистого аркуша», а також апелювати до «очікувань миру в Україні». Задля практичного забезпечення цієї облудної пропагандистської кампанії влітку 2016 року були задіяні форуми псевдопацифістів, публікації сфальсифікованих соціологічних досліджень, українсько-російські конференції блогерів і навіть «хресний хід за мир» парафіян УПЦ Московського патріархату.

Важливе місце в арсеналі інформаційних та іміджевих засобів російської/московської агресії від кінця XV ст. посили провокування й підживлення антидержавних рухів і громадянської війни, а також спекуляція на примітивізмі низів у різних комбінаціях. Уперше ці засоби було застосовано наприкінці 1480-х років, коли на службу до Івана III перейшли «верховські князі» Воротинські, Одоєвські, Трубецькі та Бельовські зі своїми володіннями у верхній течії Оки й на Чернігово-Сіверщині. Причому формально війну тоді так і не було оголошено. А в квітні 1500 року, за свідченнями кремлівських джерел, «прислали до великого князя Івана Васильовича, государя всієї Русі, бити чолом князь Семен, князя Івана син Андрійовича Можайського (тодішній володар Чернігова, Гомеля й Стародуба. – Авт.), і князь Василій, князя Івана син Дмитрійовича Шемякіна (йому належали Рильськ і Новгород-Сіверський. – Авт.), що на них прийшла велика нужда про грецький

закон, і государ би їх пожалував, взяв до себе і з вотчинами»²³. Зрозуміло, що обидва прецеденти були пізньосередньовічним аналогом нинішніх спроб В. Путіна обставити збройну агресію до Криму та Донбасу так, що Росія ніби лише підтримує бажання місцевого російськомовного населення підпорядковуватися Москві.

У литовсько-московській війні 1508–1509 років Москва вперше намагалася використати для деморалізації супротивника внутрішню міжусобицю у Великому князівстві Литовському і Руському – повстання під проводом князя М. Глинського, рід якого походив від сина знаменитого темника Мамає – Мансур-Кията. У вересні 1508 року після низки поразок Глинський із братами й прибічниками втік до Москви, племінниця князя Михайла – Олена Василівна стала другою жінкою Василя III і матір'ю першого московського царя – Івана IV Грозного. А у війні 1658–1659 років Кремль уперше використав тактику формування квазідержавних утворень на території України: в обозі карального московського війська перебував маріонетковий «наказний гетьман» І. Безпалій, якого Москва протиставила законному правителю – гетьманові Івану Виговському. Достоту як навесні 2014 року керівників так званих ДНР і ЛНР.

Під час Визвольних змагань 1917–1921 років усі ці російські тактики були доведені майже до досконалості: нацькування низів на державну владу за допомогою безмежної соціальної демагогії; створення маріонеткових сепаратистських республік; переманювання українських військових формувань на свій бік; організація заколотів у містах східних і південних регіонів УНР. Тоді ж Москва намагалася видавати свою неодноразову агресію проти УНР за суто громадянський конфлікт в Україні, в якому очолювані більшовиками «народні маси» воюють із контрреволюцією. У протистоянні з УПА радянська сторона активно використовувала провокації, коли перевдягнені підрозділи НКВС видавали себе за українських повстанців. У XVI–XVIII ст. гасло оборони православ'я мало той самий сенс, що на початку XXI ст. кремлівські заклики до «захисту співвітчизників». А сучасна кремлівська ідеологема про «руський мир» є прямою аналогією ідеї XVII–XVIII ст. про створення православного світу на чолі з «білим царем».

Висновок

Отже, наявні суперечки з дразливих питань так званої «спільної історії» демонструють, що «війни пам'яті» є невід'ємною складовою українсько-російських відносин, і засвідчують, що протистояння ніколи не вщухало з огляду на питомі відмінності між українським світом як органічною частиною Європи та російським, побудованим на цілком інших цивілізаційних засадах. Справжньою суттю українсько-російських відносин виступає не обопільне усвідомлення нібито спільності історичних коренів часів Київської держави (чи належності до «одного народу»), а навпаки – постійна протидія українського світу планам Росії (Мо-

²³ М. М. Кром, *Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в.*, Москва 1995, с. 98.

сковії) поглинути Україну. Так сталося й після розпаду СРСР, коли влада Російської Федерації не змирилася з «втратою» так званих «історичних територій» і розпочала нову неоголошену війну проти України та інших «непокірних» державних утворень на пострадянських теренах. Першим з «повернутих» територій став український Крим, анексований Росією після Революції гідності в Україні. Однак, цим офіційна Москва не обмежилася, розпочавши 24 лютого 2022 року так звану «спеціальну військову операцію» в Україні, метою якої стали так звані «демлітаризація» й «денацифікація» України, що означає наразі не лише вчергове неоголошену війну Росії за українські територію й історичну пам'ять, але й тотальне знищення українців як окремої етнічної групи.

Тому об'єктивні історичні дослідження, історична освіта можуть стати запорукою суверенітету та незалежності Української Держави. Потрібно пояснювати українцям і світовому співтовариству історичні витоки українського народу, традиції державності, наочно показувати, що Україна і Росія – це національно, соціокультурно та політично абсолютно різні держави.

Анотація: Невід'ємною складовою відносин України і Росії є «війни пам'яті». Сучасна російсько-українська війна є не лише війною за українську територію, що її прагне захопити РФ, але й протистоянням між українським світом, як органічною частиною Європи, та так званим «руським миром», в основу якого покладено ідею імперського реваншу. Автор вважає, що справжньою суттю українсько-російських відносин є протидія українського світу планам Росії (Московії) поглинути Україну, що триває вже кілька століть.

Ключові слова: Україна, Росія, війни пам'яті, історична політика, українські державотворчі традиції

Rosja kontra Ukraina: front historyczny

Streszczenie: „Wojny pamięci” są integralną częścią stosunków między Ukrainą a Rosją. Współczesna wojna rosyjsko-ukraińska to nie tylko wojna o terytorium Ukrainy, które chce przejąć Federacja Rosyjska, ale także konfrontacja świata ukraińskiego, jako organicznej części Europy, u podstaw którego leży idea imperialnej zemsty. Autor uważa, że prawdziwą istotą stosunków ukraińsko-rosyjskich jest trwający od kilku stuleci sprzeciw świata ukraińskiego wobec planów Rosji (Moskwa) wchłonięcia Ukrainy.

Słowa kluczowe: Ukraina, Rosja, wojny pamięci, polityka historyczna, ukraińskie tradycje państwowotwórcze

Russia versus Ukraine: a historical front

Abstract: «Memory wars» are an integral part of relations between Ukraine and Russia. The modern Russian-Ukrainian war is not only a war for Ukrainian territory, which the Russian Federation seeks to

capture, but also a confrontation between the Ukrainian world, as an organic part of Europe, and the so-called "Russian world", which is based on the idea of imperial revenge. The author believes that the real essence of Ukrainian-Russian relations is the opposition of the Ukrainian world to the plans of Russia (Muscovy) to absorb Ukraine, which has been going on for several centuries.

Keywords: Ukraine, Russia, wars of memory, historical politics, Ukrainian state-building traditions

Література

- Braychevs'kyy M., *Askol'd – tsar kyyivs'kyy* [v.] Mykhaylo Braychevs'kyy. *Vybrane*, t.II, Kyiv 2009.
- Braychevs'kyy M., *Suspil'no-politychni rukhy v Kyyivs'kiy Rusi* [v.] Mykhaylo Braychevs'kyy. *Vybrane*, t. I, Kyiv 2009.
- Chernyshev R., *Liliya Shevtsova: Putin ishchet novyye sposoby udusheniya Ukrainy*, Liga.net, 17.09.2014, http://news.liga.net/interview/politics/3329055-liliya_shevtsova_putin_ishchet_novyye_sposoby_udusheniya_ukrainy_.htm
- Horbulin V., «*Hibrydna viyna*» yak klyuchovyy instrument rosiys'koyi heostrategiyi revanshu, «Dzerkalo tyzhnya», 2015, 24 sichnya.
- Interpretatsiyi istoriyi u politytsi Rosiys'koyi Federatsiyi yak zahroza natsional'niy bezpetsi Ukrayiny*, Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen', Analitychna zapyska 13.05.2015, <https://niss.gov.ua/en/node/1659>
- Krom M. M., *Mezh Rus'yu i Litvoy. Pogranychnye zemli v sisteme rusko-litovskikh otnosheniy kontsa XV – pervoy trety XVI v.*, Moskva 1995.
- Mahner H. I., *Rus'ko-uhors'kyy soyuz IX st. u svitli litopysiv*, Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal, 1969, № 7.
- Novosel'tsev A. P., *Vostochnyye istochniki o vostochnykh slavyanakh i Rusi VI-IX vv.* [v.] *Drevnerusskoye gosudarstvo i ego mezhdunarodnoye znacheniyе*, Moskva 1965.
- Pamyatniki russkogo prava*, Moskva 1952, Vyp.1.
- Povist' vrem'yanykh lit*, pereklad V. V. Yaremenka, Kyiv 1990.
- Rudyuk S., *Yak stvoryty obraz voroha? Ukrayina v rosiys'kykh pidruchnykakh*, „Istorychna pravda”, 18.09.2011, <http://www.istpravda.com.ua/digest/2011/09/18/54961/>
- Rybakov B. A., *Drevnyaya Rus'. Skazaniya. Byliny. Letopisi*, Moskva 1963.
- Rybakov B. A., *Predposylki obrazovaniya drevnerusskogo gosudarstva* [v.] *Ocherki istorii SSSR, III-IX vv.*, Moskva 1958.
- Tatsit K., *Analy. Z chasu vidkhodu bozhestvennoho Avhusta*, per. Kyslyuka O.I., Kyiv 2013.